

Eesti kirjakeele sõnajärje probleeme¹

Sõnajärg on tegeliku süntaksi keerukamaid probleeme. Ta on tihedas seoses morfoloogilise struktuuriga. Algul ma puudutan lühidalt mõnd üldist sõnajärje probleemi. Raske on üles seada üldisi reegleid, mis käiks kõigi keelte kohta hoolimata eri struktuuridest. Esimene küsimus on: kas kindel või vaba sõnajärg? Tegeliku keeleteaduse praeguse seisundi juures võib selle küsimusele anda ainult reserveeritud ja umbkaudse vastuse.

Arvestades selguse, ökonoomia ja esteetilist printsiipi, samuti keeltes esinevat tendentsi kindlama sõnajärje poole, me võime järeldada, et *parim sõnajärg on relatiivselt kindel ühes mõõduka liikuvuse ja inversiooni võimalusega*. Teoreetilised kaalutlused, mida siin ei ole võimalik esitada, näitavad, et üldiselt tuleb eelistada analüütilist väljendusviisi, ja see eeldab kindlat sõnajärge. Kindel sõnajärg on selgem, sest ta võimaldab kuulajal (ja lugejal) kiiremini mõista lause tähendust. Kindel sõnajärg on ökonoomsem, sest ta võib täita mõnd morfoloogilist ja leksikaalset ülesannet (näit. eristada subjekti ja objekti või sõnaliike). Teisest küljest liig range sõnajärg ei võimalda väljendada subtiilseid semantilisi ja afektiiv varjundeid ökonoomiliselt, kõnelemata vahelduse ja rütmi nõuetest. Näiteks range sõnajärg võtab kõnelejalt (ja kirjutajalt) võimaluse panna lause algusse sõna, mida ta spontaanselt tahab väljendada esimesel kohal, kui see on vastolus sõnajärje reegluga. Selle tagajärjel kõneleja on sunnitud enne ütlemist väljenduse ümber korraldama, mis on ebaökoonoomiline. Süntaktiline struktuur peaks alati võimaldama kergesti väljendada teatud semantilisi kategooriaid, olgu verb või selle laiendid lause algul või mõnes muus asendis väljaspool normaal sõnajärge kas inversiooniga, kui

¹ Käesolevas artiklis on tarvitatud peale mõne vähema, ortograafilise ja häälikulise erinevuse cesti kirjakeele ametlikust normist (näit. *kordineerima* pro *koordineerima*): järgmisi morfoloogilisi ja süntaktilisi uuendeid: 1) pluraali partitiivis *-si* pro *-sid*, näit. *paljusi* pro *paljusid*; 2) konditsionaali isikulõpud jäävad ära, kui isik on väljendatud noomeniga, näit. *ma käiks* pro *ma käiksin*; 3) vokaali järel partitsiibis *-nd* pro *-nud*, näit. *saand* pro *saanud*; 4) kui verbi tüve lõpul on *-da* või *-ta*, siis passiivi preesensi tunnuses *-takse -ta-* langeb välja, kui selgus selle all ei kannata, näit. *tõlgendakse, tarvitakse* pro *tõlgendatakse, tarvitatakse*; 5) silbi pikkuste käändelõppude (*-sse, -le*) puhul noomeni ees olev atribuut ei kongrueru põhisõnaga, vaid on genitiivis (nagu ka *-na, -ni, -ga, -ta* puhul), näit. *selle küsimusele* pro *sellele küsimusele*, vrd. *selle küsimusega*; 6) konsonant + *ne*-lõpulistel võõradjektiividel substantiivi ees *-ne* jääb ära ja adjektiiv esineb samas vormis kõigis käändeis, näit. *afektiiv varjund, afektiiv varjundil* pro *afektiivne varjund, afektiivsel varjundil*; 7) kordineeritud noomenite puhul silbi pikkune käändelõpp esineb ainult viimsel noomenil, näit. *stiili, rütmi ja muude põhjustesse* pro *stiilisse, rütmisse ja muudesse põhjustesse*, vrd. *stiili, rütmi ja muude põhjustega*.

selgus ei kannata, partikli või mõne muu konstruktsiooni abil. A. Sauvageot' järgi paljusi prantslasi pahandab see, et prantsuse keeles ei ole võimalik panna objekti lause algusse.²

Inversiooni tuleks rakendada esiteks semantiliste varjundite väljendamiseks ja rõhutamiseks ning teiseks stiililistel ja rütmilistel põhjustel. Ebaökonoomne ja otstarbetu on sunduslik inversioon, mis peab toimuma puht vormilisel põhjusel, näit. ainult seepärast, et on tegemist kõrvallausega. Üldiselt ei ole vajadust eri sõnajärjeks pea- ja kõrvallauses. Reeglina maksab põhimõte: *eelistada tuleb otsest sõnajärge*, kui inversioonil ei ole mingit funktsiooni. Loomulikult kirjanikud ja muud keele tarvitajad võivad omal riisikol alati kalduda kõrvale normist, et saavutada stiililist efekti. Ebahariliku väljendi stiililine mõju eeldab, et on olemas normaal sõnajärg. Kirjanikku ei tohi takistada mingi ettekirjutus peale selguse ja hea maitse nõude.

Keerukam on küsimus: milline sõnajärg on otstarbekam, progressiivne või regressiivne? Selle probleemi lahendamisel tuleb arvestada järgmisi seiku: 1) spontaanne, loomulik ehk algne sõnajärg³, 2) keelte arengu tendents, 3) analüütilise väljenduse ja lihtsuse printsiip, 4) divergent ja konvergent hierarhia printsiip.⁴ Ma mainin lühidalt tähtsamaid süntaktilisi süntagmasi.

Mis puutub subjekti (S) ja predikaatverbi (V), siis normaal järjekord on ilmselt SV.

Genitiivi ja selle põhisõna suhtes oleks ideaalne olukord, et keeles on kaks võimalust genitiivi väljendamiseks: 1) regressiiv sõnajärjega: gen. + põhisõna, kusjuures genitiiv võiks olla ilma häälikulise tunnusetähtsusega (tunnuseks oleks ainult sõnajärg), nagu on osalt eesti ja mitmes teises keeles, vrd. näit. *valitseja maja*; 2) progressiiv sõnajärjega: põhisõna + prepositsioon + gen., vrd. näit. prantsuse *la vie de l'homme*. Selline kahesugune genitiiv, sufiksiline ja prepositsiooniline, esineb näit. inglise ja rootsi keeles ja seda võimalust on kasutatud ka Jespersen oma konstrueeritud keeles noviaal (sufiks *-n* või prepositsioon *de*).⁵ Samasuguse genitiivi kahesuguse väljenduse võimaluse tahab Johannes Aavik anda ka eesti keelele, soovitades traditsioonilise regressiiv genitiivi kõrval genitiivi väljendamist prepositsiooni abil, näit. *romaan no see uus tundmatu autor = selle uue tundmatu autori romaan*.⁶ Sel kahesugusel genitiivi väljendusel on mõ-

² Conférences de l'Institut de Linguistique de l'Université de Paris 11, 1954, 79—.

³ Vt. Tauli, *The Structural Tendencies of Languages I*, Helsinki 1958, 75—.

⁴ See psühholoogiline printsiip on formuleeritud J. H. Greenberg'i, Ch. E. Osgood'i ja S. Saporta poolt, kes on seda rakendanud ka lingvistiliste probleemide seletamisel. Selle järgi kergem on siirduda divergent hierarhialt (suurearvulisse kategooriasse kuuluvale elemendile) konvergent hierarhiale (väiksearvulisse kategooriasse kuuluvale elemendile) kui vastupidi (*Psycholinguistics*, Baltimore 1954, 151—).

⁵ *An International Language*, London 1928, 99.

⁶ *Mana* 4, 1958, 52—; *Keeleuenduse äärmised võimalused*, Tartu 1924, 123—.

ningaid paremusi selguse, ökonoomia ja esteetilisest seisukohast, mida üheviisilisel väljendusel ei ole ja mida siinkohal ei ole võimalik lähemalt puudutada.

Adjektiiv atribuuti (A) ja selle põhisõna-noomeni (N) suhtes on praeguste teadmiste juures raske otsustada, milline on otstarbekam järjekord. Eesti keeles on AN. Algne sõnajärg ei ole selge.⁷ Enamikus keeltes adjektiivi asend on identne substantiiv atribuudi (genitiivi) omaga. Progressiiv sõnajärg on analüütilisem ja lihtsam. Seda peetakse üldiselt loogilisemaks ja kuulajale soodsamaks, kuna see kergendab väljenduse analüüsimist. A. Sechehaye väidab, et loogilisest seisukohast progressiiv ja regressiiv järjekord on sama, aga psühholoogiliselt NA on kuulajale kergem, sest üldisem eelneb.⁸ Kuid divergent ja konvergent hierarhia printsiipi saab vaevalt rakendada adjektiiv atribuudi ja substantiivi puhul. Kuigi adjektiivi kategooria on väiksemarvulisem substantiivi omast⁹, substantiivi põhjal ei ole kerge mõistatada järgnevat adjektiivi, sest me ei tea, kas adjektiivi üldse järgneb. Vastupidi adjektiivi põhjal on sageli võrdlemisi kerge mõistatada järgnevat substantiivi. Et otsustada järjekorra NA või AN paremuse üle, selleks on vaja põhjalikumaid uurimisi ja uusi meetodeid. Tuleb märkida, et mõlemad järjekorrad on ühendatavad progressiiv sõnajärgjega süntagmas verb + objekt, nagu tõendavad ms. inglise ja prantsuse keel. Igal juhul keel peab võimaldama inversiooni emotsionaal ja stiililisel otstarbel, nagu see on näit. prantsuse keeles ja osalt ka soome-ugri keeltes. Mõlemaid järjekordi NA ja AN tarvitakse ka rahvusvahelistes abikeeltes oksidentaalil ja interlingua's.

Objekti (O) ja verbi puhul on algne ja spontaan järjekord tõenäoliselt OV. See näib olevat kooskõlas ka divergent ja konvergent hierarhia põhimõttega, kuna objekti (noomeni) kategooria on arvukam kui verbi oma. Teiselt poolt indo-euroopa ja soome-ugri keelte arengu suund on olnud VO poole, mis on ühtlasi analüütilisem ja lihtsam, kergendades dekodeerimist, eriti kui objektil puudub fonemiline morfeem. Normaal sõnajärjena tuleb eelistada VO. Selle kõrval peab olema võimalus inversioniks ilma hädaohuta selgusele.

Adverbi (Ad) ja verbi normaal järjekord on progressiivne — VAd. See on kooskõlas keelte arengu tendentsiga, analüütilise ja divergent ning konvergent hierarhia printsiibiga, samuti žestikeelega. Inversioon afektiiv ja stiililistel põhjustel ei paku mingeid raskusi.

Tegelik keelekorraldus peab muidugi arvestama vastava keele struktuuri. Siiski tuleb märkida seda, et uuendused on võimalikud ka süntaksis, kaasa arvatud sõnajärg. Seda tõendavad ms. sõnajärje reform eesti ja soome keeles.

*

⁷ Vt. Tauli op. c. 79.

⁸ Essai sur la structure logique de la phrase, Paris 1926, 26.

⁹ Vrd. J. H. Greenberg, Essays on Linguistics, New York 1957, 91.

Eesti kirjakeeles, eriti vanemas, ja kõnekeeles *kõrvallause verb* on väga sageli lõpus¹⁰, nagu saksa keeles, näit. *Kui Anija mehed Tallinnas käisid* (E. Vilde romaani pealkiri), vrd. pealauset *Anija mehed käisid Tallinnas*. Aastal 1912 alustas Johannes Aavik atakki »eesti keele kõige suurema germanismi» vastu¹¹, soovitudes eesti sõnajärje mõõdukat degermaniseerimist. Teised keeleteadlased (V. Ridala, O. Loorits) pooldasid radikaalsemat degermanisatsiooni. Loorits deklareerib oma grammatikas, et »eestipärasest sõnajärjestusest ei tehta vahet pää- ega kõrvallause vahel, vaid nii siin kui sääal reastatakse sõnad ikka yhtlaselt *loogilises järjekorras*».¹² Hoolimata vanemate keeleteadlaste opositsioonist 20. aastate eesti kirjakeele sõnajärjes toimus tunduv muutus ja tendents asetada verbi ettepoole.¹³ Sõnajärje reformi vastased pooldasid endise spontaan sõnajärje säilitamist ms. psühholoogilistel ja stiililistel põhjustel. K. Leetberg ja ta õpilane R. Nurkse väitsid, et kõrvallauses verbi laiend võib olla lause lõpus ainult siis, kui ta on rõhutatud või väljendab midagi uut (»uudiseks pandut»).¹⁴ Keeleteadlaste kontroverss ja keeletarvitajate soov ühelt poolt vältida saksapärasest sõnajärje ning teiselt poolt mitte tekitada kunstlikkuse muljet põhjustas keeletarvitajates suure ebakindluse ja kõhkluse. Aavik soovitas väga mõõdukat degermanisatsiooni, peamiselt pikemais lauseis, kus inversioon tundub raskepärane.¹⁵ Piiri tõmbamine on jäetud isikliku maitse asjaks. Kuid see on väga raske ülesanne mitte üksi tavalise keeletarvitajale, vaid ka kirjanikule, nagu tõendab moodne kirjandus.

Põhimõtteliselt degermanisatsiooni reform oli õige¹⁶, sest üldiselt tuleb eelistada progressiiv sõnajärge (verb + laiend) ja otsest ehk normaalset (pealause) sõnajärge. Eesti keeles ei ole mitte rohkem vajadust verbi ja selle laiendi inversiooniks kõrvallauses kui teistes läänemeresoome keeltes (näit. soome, vadja, liivi), millel on umbes samasugune struktuur kui eesti keelel ja kus in-

¹⁰ Põhjalikumad ja statistilised uurimused eesti kirja- ja kõnekeele sõnajärje ja selle algupära kohta seni puuduvad.

¹¹ Eesti Kirjandus 1912, 357—.

¹² Eesti keele grammatika, Tartu 1923, 161.

¹³ Näiteks Vilde oma »Kogutud teostes» tegi sõnajärje täiesti ümber vastavalt uue doktriinile. Sümptomaatne on ülimal mainitud romaani muudetud pealkiri *Kui Anija mehed käisid Tallinnas*. Vrd. ka N. Rimmel, Keel ja Kirjandus 9, 1958, 543—, vt. ka tänapäeva sõnajärje kohta ib. 550—.

¹⁴ Nurkse, Eesti Kirjandus 23, 1929, 324— . Vrd. ka A. Saareste koguteoses Apophoreta Tartuensia, Stockholm 1949, 38, 42, 46—. Rimmel eristab tavalise kõrvallause, milles midagi olulist ei teatata ning milles verb on lõpus, ja pealause kaaluga kõrvallause, milles väidetakse midagi olulist ja milles on pealause sõnajärg (op. c. 546). See vahetegemine on meelevaldne ja ebamäärane. Rimmel taunib näit. sellise progressiiv sõnajärjega kõrvallause, mis tundub täiesti loomulik ja vastab moodsa eesti kirjakeele tendentsile: *Niipea kui ta l a h k u s toast, oli üldine lõbusus kadunud* (ib. 550).

¹⁵ Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, Tartu 1936, 160.

¹⁶ »Saksapärase» all mõistetakse siin ainult seda, et kõnes olev sõnajärg on samasugune kui saksa keeles, kuna küsimus, kas see tegelikult on mõjutatud saksa keelest, vajab alles uurimist.

versioon üldiselt puudub.¹⁷ Vastupidi mõnede keeleteadlaste arvamusele, kes on reformi vastu, sõnajärje muutus kõrvallauses enamasti ei muuda väljenduse semantilist varjundit, nagu tõendab asenduskatse: verbi rõhuline laiend võib seista niihästi verbi ees kui ka järel. Seda tõendavad ka näited kirjakeelest ja murretest.¹⁸ Erinevus on enamasti ainult rütmis: otsene ning progressiiv sõnajärg on tõusev, ümberpööratud ning regressiivne langev. Otsene sõnajärg kõrvallauses on väga tavaline ka eesti murretes. Näit. Võru m. *sõss ku ma naksi elämä ja taad platsi pidämä jah, sõss tulliva joba ostukotussõ vällä; sõss ku esš ess võta sulast, sõss mõisa paänd sinnä' orja . .*¹⁹ Vrd. samas tekstis *inne sõss, ku tää mõisahe teolõ läts, sõss pañti tälle nädäl'i leeväkoft ütēn; sõss ku tää vanass läts, sõss tapõti tää ärh . .*²⁰

Inversiooniga kõrvallaused võib enamasti ümber redigeerida ilma eestlase keeletunnet riivamata ja ilma tekitamata kunstlikku muljet. Pikemais lauseis on sageli rohkem kui üks võimalus sõnade järjestamiseks ilma erinevuseta tähenduses, rõhutamises või isegi rütmis. Küsimus on: kus on verbi parim asend? Vaatamata kõigi reservatsioonidele, mis puutuvad isiklikku maitsesse, semantiliste, rütmiliste ja muude stiililiste teguritesse, on olemas vajadus kõrvallause sõnajärje üldprintsibi järele, arvestades eesti sõnajärje suhtelist vabadust ja ebakindlust, mis tekkis reformi ja selle opositsiooni tagajärjel. Aaviku juhend on liiga ebamäärane rakendamiseks. Ta ise annab sageli rohkem kui ühe variandi sama kõrvallause sõnade järjestamiseks. Selge ja ratsionaal reegel oleks järgmine: *Kõrvallauses tuleb rakendada sama sõnajärge kui vastavas pealauses, kui semantilised või stiililised põhjused ei nõua selle muutmist ja kui see ei tundu kunstlik. Ma toon järgmise näite.*

Pealause on: *üks juhatuseliige tegi eelmisel koosolekul kõigi imestuseks selle ülalatava ja igapidi vastuvõtmatu ettepaneku. Kõrvallause oleks vastavalt: kui üks juhatuseliige tegi eelmisel koosolekul k. i. s. ü. j. i. v. e.* Või kui pealause algab adverbialiga: *elmisel koosolekul üks juhatuseliige tegi kõigi imestuseks s. ü. j. i. v. e.,* siis kõrvallause on vastavalt *kui eelmisel koosolekul üks juhatuseliige tegi kõigi imestuseks s. ü. j. i. v. e.* Mõlemad variandid on täiesti loomulikud. Kuid Aavik eelistab kolmandat varianti kui kõige tasakaalukamat: *kui üks juhatuseliige eel-*

¹⁷ Verbi ja selle laiendi (objekt, adverbial) vanem järjekord soome-ugri keeltes oli regressiivne, nagu praegu enamasti idapoolsetes keeltes ja ungaris. Läänemeresoomes, lapis, mordvas ja sürjanis esineb tendents progressiiv sõnajärje poole, mis täieliku domineerimisele on pääsend läänemeresoomes ja mordvas, ja nagu see ilmneb ka eesti pealauses.

¹⁸ Ma ei saa ühineda Saareste järgmise väitega: »Pour le sujet parlant ou écrivain qui fixe avec précision et justesse un certain contenu psychologique ou logique il n'y a dans un cas donné qu'une façon déplacer les mots qui soit tout à fait juste, qui rende exactement la signification désirée» (op. c. 46—). Ma ei saa ühineda ka ta märkustega ümberredigeeritud pealkirja *Kui Anija mehed käisid Tallinnas* kohta.

¹⁹ Valimik *Emakeele Seltsi korrespondentide murdetekste I*, Tallinn 1956, 56, 60.

²⁰ *Ib.* 62, 72, Ct. ka Saareste op. c. 37—, 40—.

misel koosolekul kõigi imestuseks tegi selle üllatava ja igapidi vastuvõtmatu ettepaneku.²¹ Kuigi seegi on täiesti võimalik, see on motiveerimata, kuna verb on põhjendama nihutatud tahapoole.

Noomeni laiendi (atribuudi) normaal asend eesti keeles on põhisõna ees (välja arvatud adverbiala atribuut); *finiit verbi laiendi* normaal asend on põhisõna järel. Infiniit verbi, s.o. infinitiivi, partitsiibi ja gerundiivi laiend võib olla põhisõna ees või järel.²² Enamasti ta on põhisõna ees, aga kui ta on rõhutatud, siis järel. Loorits oma grammatikas pooldas progressiivset, või nagu ta ise nimetab, »loogilist» sõnajärge, eriti verb + adverb puhul, ent reservatsiooni-ga stiililise vabaduse suhtes; näit. *ta on läind välja* pro tavalisem *ta on välja läind*, vrd. *ta läks välja*. Alates käesoleva sajandi 20. aastatest esineb eesti kirjakeeles siingi tendents progressiiv sõnajärje suurema tarvituse poole.²³ Teistes läänemeresoome keeltes adverb on tavaliselt infiniit verbi järel, näit. soome *hän on lähtenyt pois*, *lähteä pois*, vrd. eesti *ära minna*; karjala *ottamah vastah*, vrd. eesti *vastu võtma*; vadjja *menti ajama väällä*, vrd. eesti *mindi välja ajama*; samuti sageli liivis. Kuigi see oleks võimalik ka eesti keeles, siiski järjekindel progressiiv sõnajärg infiniit verbi ja adverb (või mõne teise laiendi) puhul jätaks võõrastava mulje ning oleks vastolus eesti keeletundega, ilma olulise kasuta keelele. Infiniit verbi laiendi kahesugune asend ei ole vastolus eesti süntaksi struktuuriga, kuna infiniit verb on noomeni ja verbi vahepealne kategooria. Sama nähe esineb ungari keeles.

Kui lause algab laiendiga, siis mõnes keeles toimub subjekti ja verbi inversioon, s.t. verb asub lauses alati teisel kohal, nagu vanaprantsuse, kesk-inglise, saksa ja Skandinaavia keeltes. See on päris tavaline ka eesti keeles, näit. *hommikul läks isa aeda*, vrd. *isa läks aeda*. Kuid otsene sõnajärg on samuti sagedane, näit. *Kuid kaugemale ta mõte ei ulatand* (Tuglas), *äkisti üks läheb lahti*, eriti murretes, näit. (saarte murre) *sügise puule sii asi läks ikka valjemaks*, (Võru murre) *tuu raha hädäga' inemise teivä ärh ei tiijä midä kõik*.²⁴ Teistes läänemeresoome keeltes domineerib otsene sõnajärg, kuid inversioon on samuti väga tavaline. Soome vanemas kirjakeeles oli ülekaalus inversioon. Juba 19. sajandi viimisel veerandil soome keeleteadlased hakkasid võitlema inversiooni kui sve-ditsismi vastu ja käesoleva sajandi 30. aastates sõnajärje reform tungis kogu soome kirjakeelde. Juhtivad soome keelekorraldajad peavad inversiooni korrektseks ainult siis, kui subjekt väljendab midagi uut või on rõhutatud. Reformi vastu on L. Kettunen.²⁵

²¹ Op. c. 169.

²² Välja arvatud preesensi partitsiibi puhul, mis esineb adjektiivina ja mille laiend on alati põhisõna ees, näit. *raamatut lugev (isik)*.

²³ Vrd. ka Rimmel op. c. 554.

²⁴ Valimik murdetekste, 24, 67.

²⁵ Vrd. Über die Wortfolge im Finnischen und Urfinnischen, Helsinki 1953.

Eesti keele alal soovitas otsese sõnajärje suuremat tarvitamist Loorits oma grammatikas. Seda esines ka mõnes ajalehes 30. aastail. Aavik arvab, et »Võib-olla võiks see pikapäale eesti keelegi juurduda ja selles omaseks harjuda.» Aga praegu ta soovitab seda ainult teatud stiilis ja juhtumitel, eriti kui subjektirühm on pikk või subjektiks on pronoomen.²⁶ Kuid vastavalt ülemal esitatud põhimõttele tuleb siingi üldiselt eelistada otsest sõnajärge. Kuna see on päris tavaline murretes ja teiste läänemeresoome keeltes, siis võiks seda suuremas ulatuses tarvitada ka eesti kirjakeeles, nii et praegune saksapärane sõnajärg asenduks selles suhtes moodsa soome keele taolisega. Seda saaks teha ilma eesti keeletunnet riivamata. Näit. *korruga Alver hakkas kohvikusse kaasa tooma ka omaenda käsikirju pro Korruga hakkas Alver kohvikusse k. t. k. o. k. (Oras); kuid juba õpingute ajal Hugo Teiss oli hakanud tegelema pedagoogiliste küsimustega pro Kuid juba õpingute ajal oli Hugo Teiss hakanud tegelema p. k. (Mälk); keeleuenduse filosoofia Aavik esitas oma peateoses »Keeleuenduse äärmised võimalused» pro Keeleuenduse filosoofia esitas A. oma peateoses »K. ä. v.» (nagu mu lause parandati ühe toimetaja poolt); seekord Jüri pääses krahv Kankrini enese jutule pro Seekord pääses Jüri krahv K. e. j. (Adson); siit Parmu odrapõllult vaadates elu oli nagu õigekeelegrammatika pro Siit Parmu odrapõllult vaadates oli elu nagu õ. (Kolk). Teatud ulatuses on otsest sõnajärge esinend kõigil aegadel. Mõned korrektorid on arvand, et eesti keeles alati, kui lause algul on verbi laiend, subjekt peab olema verbi järel.²⁷ See väär arusaamine võib olla tekkinud E. Muugi *Lühikes eesti keeleõpetuse II* lakoonilisest reeglist: »Erandina . . . seisab öeldis harilikult enne alust; a) kui öeldise laiend on lause algul.»²⁸ Kahjuks Muuk ei anna ühtegi vihjet ega näidet selle kohta, et vahel süiski sel juhtumil subjekt on verbi ees. Seevastu on tähelepanndav, et isegi põhimõtteline keeleuenduse ja sõnajärje reformi vastane vanema põlve keeleteadlane K. Leetberg taunis näiteks sellised laused: *Siis vihastus kojaisand . . . (Luuka ev. 14: 21), Ja sedamaid laulis kukk (Matteuse ev. 26: 74), Aga hirmu pärast tema ees värisid valvavad . . . (Matt. 28:4), sest et siin subjekt ei ole rõhuline.*²⁹*

Peale rütmiliste ja muude põhjuste inversiooni võiks rakendada peamiselt järgmistel põhjustel: 1) Kui subjekt on rõhuline või väljendab midagi uut. Seda esineb väga sageli. Tihti mõnes tekstis sellised juhtumid on arvukamad kui need, kus subjekt ei ole rõhuline või väljendab midagi tuntut ehk enne manitut. Näit. *Kuid selle kõrge kantsi pidi vallutama nende tark poeg . . . (Mälk, Tee kaevule I, 10), linna serval asus suur maja.* 2) Kui verb on rõhuline, näit. *ja nii viisi äpardus selle mehe rahateenistus, (Võru murre) Noil võtt mõisa viil tuugi lehmä-*

²⁶ Op. c. 174—, 176.

²⁷ Selle tagajärjel on toimund võimatuid käsikirjade ümberredigeerimisi (mille ohvriks on langend isegi reformi vastased keeleteadlased).

²⁸ 2. trükk, Tartus 1931, 115.

²⁹ Eesti Keel 18, 1938, 253.

luu, miä täl viil oll, ärh . . .³⁰ 3) Kui lause algul olev laiend on tugevasti rõhutatud, näit. *terve öö lärmas Ants*. 4) Kui laiend on viisiadverb ja seega tihedalt seotud verbi tähendusega, näit. *kiiresti jooksid poisid tänavale, lauldes hakkasid naised tööle*. 5) Kui seda nõuab selgus, s.t. kui lause algul olevat laiendit võidakse tõlgendada subjekti juurde kuuluvaks verbi asemel. Paraadnäide on siin *suurte silmadega poiss vaatas koera, parem suurte silmadega vaatas poiss koera*.

Inversioon esineb eesti keeles pealauses ka siis, kui kõrvallause asub pealausees, nagu ka saksa ja Skandinaavia keeltes. Siin on tegemist peamiselt temporaal lausetega, mis algavad sõnaga *kui*. Kui pealause algul ei ole sidesõna või muud siduvat sõna, siis inversioon on üldine kirja- ja kõnekeeles, näit. *kui ma olin lugemise lõpetand, tuli isa koju*.³¹ See on tavaline ka soome kõnekeeles.³² Kuid moodsas soome kirjakeeles peetakse inversiooni üldiselt sveditsismiks, välja arvatud juhtumitel, kus subjekt on rõhuline või väljendab midagi uut. Nagu Kettunen on märkinud, inversioonil on see paremus, et ta näitab selgesti, kus algab pealause. Ilma inversiooni ja siduva sõnata selgus võib mõnel juhtumil, peamiselt pikema lause puhul, kannatada. Kettunen esitab muu hulgas järgmise näite: *Melkein tasan neljä vuotta sen jälkeen kun Helsingin yliopistoon osunut lentopommi likipitäen kokonaan tuhosi vanhan, arvokkaan juhlasalin, sen muistorikkaat, jo Turun palosta aikoinaan pelastetut ovet avautuvat jälleen . . .*,³³ mis eesti keeles on: *peagu täpselt neli aastat pärast seda, kui Helsingi ülikooli taband lennupomm peagu täiesti hävitas vana auväärt pidusaali, selle mälesturikkad, juba Turu tulekahjust omal ajal päästetud ukсед avanesid taas*. Esimesel pilgul lugeja võib saada mulje, et ka ukсед hävitati, s.t. pealause subjekti võidakse tõlgendada kõrvallause objektiks, kordineerituks kõrvallause objektiga *pidusaali*, kuigi see arusaamatus kaob juba sõnale *ukсед* järgneva sõnaga *avanesid*.³⁴ Väärmõistmine välditakse, kui verb *avautuvat* resp. *avanevad* pannakse pealause algusse, s.t. eesti tekstis: *peagu täpselt neli aastat pärast seda, kui Helsingi ülikooli taband lennupomm peagu täiesti hävitas vana auväärt pidusaali, avanesid selle mälestusrikkad, juba Turu tulekahjust omal ajal päästetud ukсед taas, või avanesid taas selle . . .* Ka A. Penttilä pooldab pika pealause puhul inversiooni, sest et see seob pealause paremini kõrvallausega.³⁵

Kuid tavalistes lühemates lausetes sellist hädaohtu selgusele ei ole. Ka eesti

³⁰ Valimik murdetekste, 68.

³¹ Erandlikult otsene sõnajärg esineb V. Saretok'i M. Waltari »Angelose» tõlkes: *Kui ta jõudis lisanduseni »ja Pojast», paljud peitsid näod kättesse ja rõdudelt kuuldus naiste kibedaid nuukseid* (Waltari, Angelos, Toronto 1955, 5).

³² Vrd. Kettunen op. c. 24—, 65.

³³ Hyvää vapaata suomea, Jyväskylä 1959, 183.

³⁴ Samuti alamärkuses 31 toodud lauset võidakse esimesel pilgul mõista nii, et liitpealause tõlgendatakse kõrvallauseks, kordineerituks esimese kõrvallausega, s.t. 'kui ta jõudis lisanduseni »ja Pojast», kui paljud peitsid näo kättesse ja kui rõdudelt kuuldus naiste kibedaid nuukseid'. Arusaamatus laheneb alles siis, kui jõutakse punktini lause lõpul.

³⁵ Suomen kielioppi, Porvoo — Helsinki 1957, 657—.

keeles on vahel võimalik ära jätta inversiooni, kui subjekt on tuntud, ilma et see tunduks ebaloomulik. Näit. *kui ma tulin koju, ilm oli ilus; kui vihm jäi üle, lapsed läksid välja*. Kõige lihtsam ja selgem väljendus saavutakse siis, kui säilitakse otsene sõnajärg ja pealause algusse pannakse siduv partikkel 'siis'. See on kõige tavalisem esindus teistes läänemeresoome keeltes. Nii on sageli ka eesti ja soome keeles, näit. *kui ma tulin koju, siis õde luges raamatut*; — *Kui meie päivil veel need Kristuse sõnad maksasid, et puud viljast tuntakse, siis selle inimese hüiglatöö kõneleks* (K. Rajasaare). Sellist väljendusviisi — otsene sõnajärg ühes partikliga *siis* — tuleks üldiselt eelistada inversioonile ilma sõnata *siis*, muidugi ühes kõigi reservatsioonidega, mis puutuvad stiili, rütmi või muude põhjustesse, mis nõuavad inversiooni ja partikli *siis* ärajätmist. Näit. *kui ma pöördusin minema, siis kaupmees kutsus mind tagasi pro kui ma pöördusin minema, kutsus kaupmees mind tagasi*. Kui kõrvallause on pealause keskel — nagu ülemal toodud Kettuse näites — sõna *siis* üldiselt ei sobi. Ka teiste kõrvallause puhul tuleb eelistada otsesest sõnajärge ühes sõnaga *siis* pro inversioon ilma sõnata *siis*, näit. *et mehel oli vähe raha, siis ettevõtte pidi jääma teostamata pro et mehel oli vähe raha, pidi ettevõtte jääma teostamata*. Kui sõna *siis* esineb pealause algul, siis inversioon on tarbetu ja seda tuleks üldiselt vältida, paitsi juhtumitel, kus inversioon esineb ka lihtlauses, näit. kui subjekt on rõhuline või väljendab midagi uut.³⁶ Seesama maksab ka teiste siduvate sõnade kohta. Näit. vastu-pidi Aavikule, kes taunib järgmise, õpilase poolt kirjutatud lause: *ehkki ilm ei olnud kõige parem, siiski õpilased läksid ekskursioonile, seda tuleb eelistada lausele ehkki ilm ei olnud kõige parem, läksid õpilased siiski ekskursioonile, kus esineb inversioon*.³⁷ On võimalik ka *ehkki ilm ei olnud kõige parem, õpilased läksid siiski ekskursioonile*. Seesama kehtib ka pealause kohta, mis algab anafoorilise pro-noomeni või adverbiga, näit. *et sa oled tark, seda ma tean, vrd. seevastu saksa keeles . . . das weiss ich*.

Kui sidesõna *kui* ees on mingi teine partikkel, mis koos *kui*'ga moodustab terviku, siis pealauses üldiselt ei sobi tarvitada sõna *siis*. Aga sel puhul on üldiselt siiski võimalik vältida inversiooni, ilma et see tunduks kunstlik ja ilma hädaohuta selgusele, kuigi on mõeldavad ka sellised laused, kus esimesel pilgul pealause võidakse lugeda kordineeritud kõrvallauseks. Näit. *enne kui ma jõudsin midagi teha, varas oli kadund*; — *seni kui mölder askeldab teiste kundedega, mustlane kasutab juhust ja topib oma kotti võõrast jahu*; — *niipea kui ma jõudsin koju, vend hakkas mind küsilema*; — *iga kord kui kosilased tulid, neiu jooksis ära*.

Inversiooni saab vältida ka tingimuslausetes, mis puhul *siis* võib esineda või puududa. Näit. *kui ilm on ilus, (siis) lapsed võivad minna välja*.

Nagu Penttilä on osutand, otsene sõnajärg võib tekitada rütmi rikke *siis*,

³⁶ Vrd. ülemal.

³⁷ Aavik op. c. 176.

kui kõrvallause lõpp ja pealause algus on mõlemad rõhulised, näit. *Kun saavümme perille, kaikki oli jo valmista*³⁸, vrd. eesti keeles *kui jõudsimme pärale, k õ i k oli juba valmis*. Rütmi sujuvuseks on siin vajalik inversioon või selge paus lausete vahel, nagu Penttilä märgib, kuid sedasama saavutab partikkel *siis*: *kui jõudsimme pärale, siis k õ i k oli valmis*.

Otsese kõne järel juhtumitel nagu »*Millal sa tuled koju?*» küsis ema inversioon on eesti keeles üldine. Ainult, kui subjekt on personaal pronoomen, murretes esineb vahel otsene sõnajärg. Soome murretes otsene sõnajärg on natuke sagedam, kuigi inversioon on sealgi tavalisem. Teistes läänemeresoome keeltes domineerib otsene sõnajärg. Sõnajärje reformiga otsene sõnajärg viidi soome kirjakeelde ka siin, välja arvatud kui subjekt on rõhuline või väljendab uut. Kuna otsese sõnajärgiga käesoleval juhtumil ei saavutata midagi olulist, inversioon on pealegi sageli selgem³⁹, ja kuna otsene sõnajärg tunduks eesti keeletundele ebaloomulik, siis siin uuenduse taotlemine eesti keeles ei oleks otstarbekas. Otsesest sõnajärge võiks soovitada ainult siis, kui subjekt on personaal pronoomen, näit. *kas sa oled valmis? ma küsisin*. Teistel juhtumitel võiks otsesest sõnajärge tarvitada ainult erandlikult. Loomulikult kirjanikel on alati õigus katsetada uuendusega ka siin. Printsibiis ei ole midagi selle vastu, eeldusel et tõhusus ja hea maitse on tagatud.

*Küsilause*s tuleb eelistada ehtsat eesti väljendusviisi partikliga *kas* ja otsese sõnajärgiga pro saksapärase inversiooniga ja ilma sõnata *kas*, nagu vahel esineb kirja- ja kõnekeeles, kuid mitte puristlikel kaalutlustel, vaid seepärast et *kas*-konstruktsioon on selgem ja lihtsam ning säilitab otsese sõnajärje. Näit. *kas sa tuled? pro tuled sa?*

Noomeni ja ta laiendi järjekord on eesti keeles (nagu üldiselt soome-ugri keeltes) rangem kui verbi ja selle laiendi oma. Adjektiiv ja genitiiv atribuudi normaal asend on peasõna ees. Kaassõna asend on samuti suuremalt osalt kindel: enamuse esineb ainult noomeni järel (postpositsioonid), osa ainult ees (prepositsioonid), kuna osa võib esineda nii ees kui ka järel (mõni neist eri tähenduses). *Adjektiivi, genitiivi ja postpositsiooni inversiooni* esineb eesti keeles värsis, nagu soome keeleski. Adjektiivi inversiooni esineb erandlikult ka proosas ja kõnekeeles apositsiooniliselt või ekspressiiv väljenduses (samuti teistes lääne-soome-ugri keeltes ja türgis). Aavik pooldab adjektiivi järelasendi elastsemat tarvitust mõnel juhtumil adjektiivi rõhutamiseks. Näit. *sääl ta leidis õnne täielisema ja parema pro normaalne sääl ta leidis täielisema ja parema õnne; seletasin seda mõttes minule soodsas pro seletasin seda minule soodsas mõttes*.⁴⁰ Selle vastu ei või midagi olla, kui seda tarvitada tagasihoidlikult erandjuhtumitel. Aavik

³⁸ Op. c. 658.

³⁹ Vrd. Kettunen, Hyvää vapaata suomea, 185—, Wortfolge 27—.

⁴⁰ Op. c. 180.

peab võimalikuks isegi genitiivi järelasendit proosas, näit. *see oli saatus mehe, kes oma elutöö oli pühendand isamaale pro mehe saatus*. Selline väljendus on täiesti tundmatu proosas ja kõnekeeles ning on vastolus eesti süntaktilise struktuuri-ga. Seda ei saa tarvitada noomenite puhul, millel puudub genitiivi tunnus, s.t. mille genitiiv on võrdne nominatiiviga (näit. tüübid *maja, pere, tädi, elu, piiga, haige*). Sel väljendusviisil on see paremus, et ta on selge sellistes relatiiv lausetes, kus normaal sõnajärg on kahemõtteline. Näit. lauset (*Kes see tütarlaps on? — See on rentniku tütar, kes müüb meile aedvilja võidakse mõista 1*), et aedvilja müüja on rentnik või 2) et müüja on tütar. Viimane tõlgendus vastab paremini normaalse süntaktilise struktuurile, kuna tavaliselt relatiiv pronoomen käib vahenditult eesoleva pronoomeni kohta. Et rentnik on müüja, seda on võimalik selgesti väljendada genitiivi järelasendiga: *see on tütar rentniku, kes müüb meile aedvilja*. Kuid sama efekt saavutakse demonstratiiv pronoomeni *see* abil: *see on selle rentniku tütar, kes müüb meile aedvilja*. Kõrvallauset on võimalik asetada ka genitiivi ja põhisõna vahele: *see on selle rentniku, kes müüb meile aedvilja, tütar*. Genitiivi eesasendi lõdvendamine ei ole otstarbekohane eesti keele struktuuri seisukohalt. Genitiivi järelasendit ja postpositiooni eesasendit võiks tarvitada ainult värsis harva.

V. TAULI

Problèmes de l'ordre des mots en estonien littéraire

L'auteur examine un domaine de la linguistique pratique. Dans l'introduction, il donne un court exposé sur les principes généraux et les problèmes de l'ordre des mots. La meilleure solution serait d'avoir un ordre relativement fixe des mots, combiné avec une liberté de mouvement qui soit sans exagérations. L'inversion devrait être réservée à l'expression de nuances sémantiques spéciales et aux effets de style. Lors de la solution du problème consistant à savoir si l'on doit préférer l'ordre direct ou l'ordre indirect, on doit tenir compte (1) de l'ordre spontané, naturel ou primaire des mots (cf. Tauli, *The Structural Tendencies of Language I*, Helsinki 1958, 75—), (2) de la tendance évolutive du langage, (3) du principe analytique et de celui de la simplicité, et (4) du principe de la hiérarchie divergente et convergente (cf. *Psycholinguistics*, Baltimore 1954, 151—).

Dans les questions controversées de l'ordre des mots en estonien, l'auteur défend les points de vue suivants: (1) Dans les propositions subordonnées, l'ordre direct doit en général être préféré. (2) Lorsqu'un adverbe se rattache à un verbe à l'infinitif, l'ordre traditionnel des mots doit en général être respecté (l'adverbe est placé après le verbe

surtout lorsqu'il est particulièrement souligné). (3) Si un complément du verbe se trouve au début de la proposition, l'ordre direct des mots doit être recommandé; on pourrait l'employer plus qu'il n'a été le cas jusqu'ici en estonien. (4) Lorsque la proposition subordonnée est placée avant la proposition principale, on peut souvent employer l'ordre direct des mots dans la proposition principale, surtout si un mot de liaison est placé entre les deux propositions. (5) Il y a lieu de s'en tenir, dans la plupart des cas, à l'inversion traditionnelle dans la proposition principale venant après un exposé direct (*»Millal sa koju tuled?» küsis ema.*) (6) La position postérieure de l'adjectif, recommandée par Joh. Aavik, peut être adoptée dans des limites raisonnables, mais, par contre, rien n'exige que l'on donne au génitif cette position en prose. Les écrivains et les autres personnes appelées à se servir de la langue écrite doivent avoir la liberté de faire exception à toutes les règles relatives à la position des mots, pourvu que l'on s'en tienne dans les limites de la clarté et du bon goût. L'auteur donne des exemples concrets tirés de la littérature et des patois afin d'illustrer ses idées.

V. TAULI